

SPOREN⁴⁷ VAN HERINNERING

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

JANUARI - FEBRUARI - MAART 2023

DE DADERS DEEL 3

ACTUALITEIT
NIKLAS FRANK
P. 2

AUSCHWITZ
WILHELM BOGER,
DE TIJGER VAN AUSCHWITZ
P. 4

BIBLIO
P. 7

UITGEDIPT
GENOCIDES LIVE TE VOLGEN OP TV
P. 8

NO COMMENT
P. 13

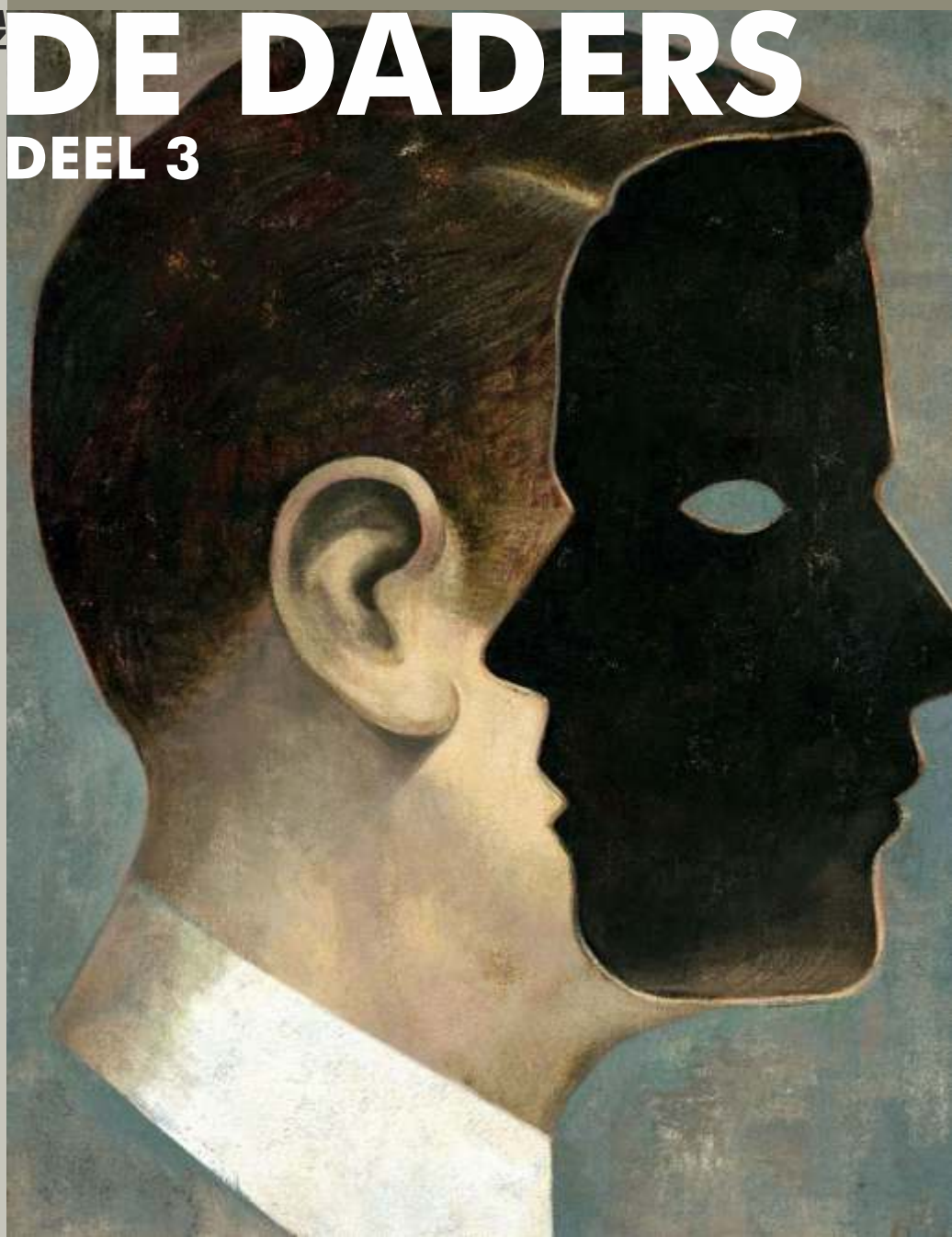
VRAAGSTUK
DE ONTWIKKELING VAN HET
KLASSIEKE DADERONDERZOEK
P. 14
+ PEDAGOGISCHE FICHE
P. 17

WIST JE DIT?
THERESE BRANDL,
DE GRUWELIJKE ASSISTENTE
VAN MARIA MANDL
P. 18

KLASREFLECTIE
DE VLAAMSE SS-ERS VAN BREENDONK
P. 19

VARIA
P. 21

UITGELEZEN?
LEG MIJ IN DE LERARENKAMER...

Hitler's children

VADER,
IK HAAT JE

Een afrekening

Niklas Frank

MIJN INNERLIJKE MOTIVATIE WAS DE HOOP DAT IK IETS POSITIEFS OVER MIJN VADER ZOU VINDEN

NIKLAS FRANK

"Je zweet druipt tussen je schouderbladen tot in je bilspleet. Je schuifelt belachelijk door de kettingen aan je enkels. Ze zetten je armen vast, aan de rechter- en de linkerkant, zoals ze overall ter wereld hebben gedaan, sinds het begin der tijden. Alsof je je vermogen om te lopen verloor bij je arrestatie. Dan leiden ze je de dertien treden op, doen een kap over je heen, een touw om je nek, en op naar de eeuwigheid. Je nek breken bespaarde me een verknipt leven. Hoe je me zou hebben vergiftigd met je hersenspoeling, net zoals ze deden met de zwijgende meerderheid van mijn generatie, degenen die niet het geluk hadden dat hun vader werd opgehangen. En daarom ben ik blij dat ik je zoon ben." Met deze op het eerste gezicht harde woorden citeert Niklas Frank uit zijn boek dat hij schreef om met zijn vader, het beruchte nazikopstuk Hans Frank, af te rekenen.

Zoon van de 'slachter' en de 'koningin van Polen'

Niklas Frank is het jongste kind van Hans Frank en diens vrouw Brigitte Herbst. Hij wordt in 1939 in München geboren op het moment dat zijn vader het hoogtepunt van zijn carrière bereikt: hij wordt door Hitler benoemd tot bestuurder van de nieuw gecreëerde bufferstaat *Generalgouvernement* (het centrale gedeelte van

de Tweede Republiek Polen nadat deze veroverd en verdeeld was onder de nazi's en de Sovjets). Hierover getuigt hij als volgt: "Mijn moeder pakte de telefoon op en riep mijn vader: 'Hans! Hans! Kom snel! Hitler is aan de telefoon!' Hij rende het bad uit zonder een handdoek om zich heen te slaan. Dat is wat mijn moeder zei. Hij stond in de houding – waarschijnlijk ook zijn lid – en sprak met

Hitler aan de telefoon. Glunderend draaide hij zich naar mijn moeder en zei: 'Brigitte, de Führer heeft me tot generaal-gouverneur van Polen benoemd!' Mijn vader werd, volgens de wetten van het Derde Rijk, Hitlers vertegenwoordiger, de directe plaatsvervanger van de Führer, in de bezette Poolse gebieden." Niklas Frank zal carrière maken als journalist en schrijver. In 1987

Hans Frank, geboren in 1900, studeerde rechten en zal vanaf 1920 een belangrijke juridische raadgever worden van Hitler. Dat hij lid werd van de NSDAP en de SA in 1923 kwam niet ongelegen; hij trad, na de mislukte machtsgreep van Hitler, op als diens advocaat. In 1930 werd hij verkozen als lid van de *Reichstag* en toen Hitler rijkskanselier werd in 1933, werd Hans Frank minister van Justitie in de gouv. Beieren. Zijn belangrijkste promotie kreeg hij in het najaar van 1939, toen hij aangeduid werd als leider van het Generaal-Gouvernement. Hierbij werd hij onmiddellijk verantwoordelijk voor het oprichten van de getto's en, vanaf het voorjaar 1942, de moordcentra van *Aktion Reinhardt*. Zelf leefde hij een heel comfortabel leven met zijn gezin te Krakau. In 1945 werd hij gearresteerd en berecht op het Proces van Neurenberg. Hij was een van de weinigen die schuld bekende en berouw toonde voor de begane misdaden. Dit weerhield hem er niet van ter dood te worden veroordeeld. In 1946 werd hij wegens misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden opgehangen. Ten gevolge van de gruweldaden die zich onder zijn verantwoordelijkheid hadden voorgedaan, kreeg hij de bijnaam 'Schlächter von Polen' (de slachter van Polen).

Niklas Frank: Elke keer ik getuig, executeer ik mijn ouders opnieuw

reken hij met zijn vader af in het boek *Der Vater. Eine Abrechnung*. Zijn moeder daarentegen zal hij op een met wrok doorspekte satirische wijze beschrijven in het in 2005 verschenen boek *Meine deutsche Mutter*.

Wanneer Niklas terugblijkt op zijn jeugd met zijn ouders, herinnert hij zich een weinig hechte en warme band. Hij omschrijft een weinig liefdevolle, zelfs dominante vrouw, die erg gesteld was op haar positie als vrouw van de gouverneur-generaal. Zij kreeg de bijnaam 'Königin von Polen' (koningin van Polen) mee. Niklas is vrij duidelijk over zijn relatie met zijn moeder: "Mijn moeder gaf helemaal niets om ons. Ik sprak onlangs met mijn broer. 'Herinner jij je een warme knuffel of een kus van onze ouders, speciaal van onze moeder?' – 'Nee, dat is nooit gebeurd.'"

Zelf is hij tijdens zijn jeugdige jaren, wanneer hij zijn vader vergezelde, getuige geweest van de gruweldaden die zich in concentratiekampen hebben afgespeeld. Bij het terugdenken aan het kind dat hij was, begreep hij dat hij zich helemaal niet bewust was geweest van hetgeen hij gezien had; het was voor hem toen een eerder

leuke uitstap, iets wat hij zich nu nog steeds kwalijk neemt.

Getuigen om een zo groot mogelijk publiek te bereiken

Zijn hele leven tracht Niklas Frank het (en tevens zijn) verleden niet te ontvluchten of te ontkennen. Hij ziet het als zijn taak over het verleden te praten, en dit voor een zo breed mogelijk publiek. Hij geeft lezingen in scholen en presenteert hierbij zijn ouders zoals hij ze altijd beschouwd heeft: als monsters. Zijn voornaamste taak tijdens het getuigen ligt volgens hem in het waarschuwen van het publiek, dat het kwaad in de wereld bestaat. Over het verleden getuigen dient een waarschuwing te zijn. Wanneer hij voor volwassenen getuigt, windt hij er minder doekjes om: "Ik vertrouw ons, Duitsers, helaas niet. (...) Wie weet? Als de economie weer slecht wordt, krijg je misschien weer die ideeën om een sterke leider te volgen, etnische minderheden te beperken, misschien zelfs op te sluiten. Je hoeft het geen 'concentratiekampen' te noemen. Hier en daar een moord, doden. Het zou kunnen helpen de bloedlijn te zuiveren. Bovendien levert het meer banen op voor de

echte Duitsers. Ja, ik heb mijn zorgen."

Opborrelende diep verankerde wrok

Dat Niklas Frank niet getracht heeft van zijn ouders te houden, kan ten sterkste ontkend worden; al drie decennia lang houdt hij zich bezig met het opsporen van nieuwe gegevens over zijn vaders activiteiten. "Maar ik geef toe dat ik me diep vanbinnen volledig bewust ben van het vierde gebod: 'Eer uw vader en moeder.' Ik kan het gewoon niet en ik geef toe dat ik elke keer mijn remmingen moet overwinnen om het te doen. (...) Mijn innerlijke motivatie was de hoop dat ik iets positiefs over mijn vader zou vinden. Misschien heeft hij iemands leven gered. Misschien zelfs het leven van een Jood of een Pool. Ik kon niets vinden. Ik heb nog niets gevonden." Met scherpe woorden besluit hij: "Ik bezoek al jaren scholen wanneer ik uitgenodigd word. Elke keer executeer ik mijn ouders opnieuw. Aan de andere kant zeg ik tegen mezelf: 'Ze verdienen het.'"

Johan Puttemans
Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

WILHELM BOGER

DE TIJGER VAN AUSCHWITZ

Wilhelm Friedrich Boger (1906-1977) was een Duitse SS-Oberscharführer en oorlogsmisdadiger. Hij was zowel lid van de SS als van de Politische Abteilung (de Gestapo) in KL Auschwitz, waar hij een martelmethode introduceerde die nog bekend staat als de 'Schommel van Boger'.

▼ Wilhelm Boger, na zijn degradatie in 1937 tot SS-Oberscharführer

Boger kwam uit een lagere middenklasse en op 16-jarige leeftijd was hij al lid van de Nationaalsozialistische Jeugd, de voorloper van de *Hitlerjugend*. Hij was ook actief in *völkische* extreemrechtse organisaties zoals de *Artamanenbund*. In 1929 sloot hij zich aan bij de NSDAP en de SA, waarvan hij in 1930 overstapte naar de SS. Na verschillende banen als commercieel medewerker werd hij in maart 1932 werkloos. Vanaf 1933 trad hij in dienst bij het hoofdbureau van de Politieke Politie van Württemberg en na de technische politie school werd hij bevorderd tot rechercheur.

Na het begin van de Tweede Wereldoorlog, tijdens de Duitse bezetting van Polen, werd hij bij de grenspolitiepost Ostrolenka ingezet. Daar werd hij al snel de 'Beul van Ostrolenka' genoemd. Volgens werd hij in mei 1940 overgeplaatst naar het staatspolitiebureau Hohensalza, in de nieuw opgerichte *Gau Wartheland*, dit was een deel van Polen dat direct aan Duitsland geannexeerd was geweest. Nadat hij door de SS- en politierechtbank in Berlijn tijdens de zomer van 1940 was veroordeeld wegens medeplichtigheid

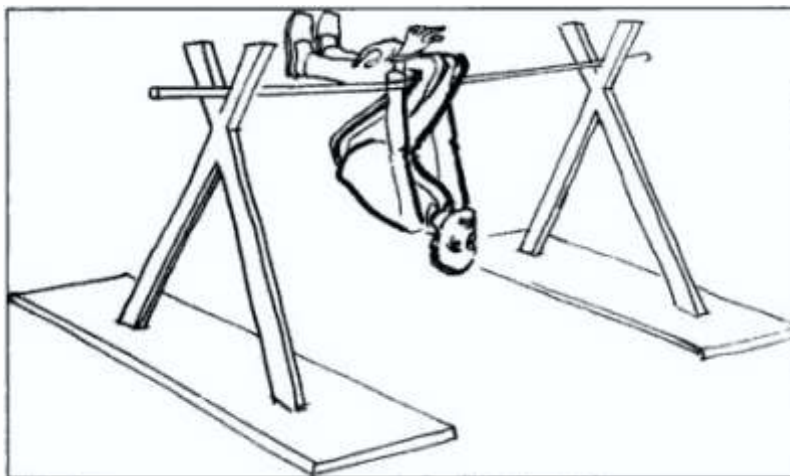
▲ Boger, na zijn arrestatie in 1958

aan abortus, werd hij tot december 1940 opgesloten in de Gestapo-gevangenis in de Prinz-Albrecht-Straße. Als gevolg van dit vonnis moest hij een korte militaire training ondergaan en werd hij voorwaardelijk overgeplaatst naar een SS-politiebatallion. In maart 1942 raakte Boger gewond aan het Oostfront bij Leningrad (nu Sint-Petersburg). Na afloop van zijn voorwaardelijke vrijlating en een verblijf in een ziekenhuis werd Boger begin december 1942 overgeplaatst naar het concentratiekamp Auschwitz, waar hij de leiding kreeg over de ont-snappings-, diefstal- en opsporingseenheid van de politieke afdeling, onder het bevel van Maximilian Grabner (1905-1948).

Boger liet mensen lukraak doodschieten en paste martelmethoden toe bij de zogenaamde 'verzwaarde verhoren', waaronder de naar hem genoemde Bogerschommel in Auschwitz, bestaande uit een horizontale stang, een soort slinger waar de gevangenen met samengebonden armen en benen omheen hingen en zo zowel vastgezet als verticaal gedraaid konden worden. Deze marteling werd cynisch de 'praatmachine' genoemd. In deze weerloze positie werden de slachtoffers ondervraagd en mishandeld met stokken en zweepen, sommigen tot de dood erop volgde. Dit leverde Boger zijn tweede bijnaam op: 'de tijger van Auschwitz'.

Kort voor de bevrijding van Auschwitz door het Rode Leger in januari 1945 was Boger nog betrokken bij het transport van geheime dossiers naar Buchenwald. Van februari tot april 1945 was hij lid van de politieke afdeling in het concentratiekamp Mittelbau-Dora en bewaakte hij een dodenmars nadat het kamp in april 1945 was ontruimd. Eind april 1945 zou hij met een gevechtsgroep naar het front gaan, maar die werd ontbonden. Vervolgens dook hij onder tot hij op 19 juni 1945 in Ludwigsburg, waar zijn ouders woonden, door de Amerikaanse militaire politie werd ontdekt, gearresteerd en naar een kamp gestuurd. In gevangenschap in het interneringskamp Dachau legde

Tekening van de Boger-schommel

© www.holocaustresearchproject.org

hij vrijwillig verklaringen af over zichzelf en zijn activiteiten in het concentratiekamp Auschwitz. Hij ontweek de bevolen uitlevering aan Polen op 22 november 1946 tijdens een uitleveringstransport naar Polen door bij Furth im Wald te ontsnappen, waarmee hij waarschijnlijk zijn leven redde.

Hij overleefde ook de denazificatieprocedure zonder schade. De rechtbank in Stuttgart stelde dat "[...] hij niet de indruk wekt van een ruwe, brutale persoon, maar veeleer die van een redelijke, goed opgeleide rechercheur"¹, en sloot de zaak op kosten van de staatskas. Boger leidde een kleinburgerlijk, tamelijk teruggetrokken leven. Als het onderwerp van zijn activiteiten in het kamp Auschwitz ter sprake kwam, antwoordde hij aan kennissen en burens dat hem niets te verwijten viel.

Op 1 maart 1958 ontving het parket van Stuttgart een brief van de voormalige Auschwitz-kampgedetineerde Adolf Rögner. In deze brief beschuldigt Rögner Wilhelm Boger en andere voormalige leden van het Auschwitz SS-team. Pas nadat het Internationale Auschwitz Comité met o.a. voormalig kampgedetineerde Hermann Langbein (1912-1995) in mei 1958 druk had uitgeoefend op het Openbaar Ministerie en nog meer getuigen had aangedragen,

werd een arrestatiebevel uitgevaardigd tegen Boger en andere daders. Op 8 oktober 1958 werd Boger op zijn werkplek gearresteerd en verhoord op het hoofdbureau van politie in Stuttgart. In de daaropvolgende onderzoeken, die tot april 1963 duurden, nam de Hessische procureur-generaal Fritz Bauer (1903-1968), zelf een vervolgde van het naziregime, het voortouw. Wilhelm Boger werd beschuldigd van deelname aan selecties, het leeghalen van bunkers, schietpartijen en het doden van gevangenen tijdens ondervragingen. Het proces tegen 22 verdachten in het eerste Auschwitz-proces werd op 20 december 1963 geopend door de rechtbank van Frankfurt am Main. De verdachten ontkenden consequent elke betrokkenheid bij misdaden in Auschwitz. Boger zelf beledigde en beschimpde toeschouwers en gebruikte de Hitlergroet in de rechtszaal. Hij getuigde dat tijdens het nationaalsocialistische bewind zijn enige standpunt was om de bevelen van zijn superieuren zonder voorbehoud uit te voeren. Pas op de 145^e dag van het proces heeft hij de enige schuld-bekentenis afgelegd.

Op 19 augustus 1965, na 183 dagen van hoorzittingen, werd Wilhelm Boger veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf en nog eens 15 jaar in de gevangenis

voor moord in ten minste vijf gevallen en gezamenlijke moord. Hij verloor ook zijn burgerrechten voor het leven. In het slot van het proces zei hij: "Vandaag zie ik dat het idee waaraan ik vasthield de ondergang bracht en verkeerd was."²

Boger heeft aan geen enkele aanklacht schuldig gepleit. Hij stierf in gevangenschap in 1977. Een clementieverzoek van zijn echtgenote werd nooit behandeld en met dit vonnis is hij een van de weinigen die voor zijn daden daadwerkelijk gestraft werd. ■

Frédéric Crahay
Directeur

Vzw Auschwitz in Gedachtenis

(1) Michael Kienzle, Dirk Mende: Fritz Bauer – Wilhelm Boger. In: *Reihe Denkbilatt*. Stiftung Geißstraße Sieben, 24 november 2006, Zie: http://www.geissstrasse.de/file_download/33/bauer_boger.p (geraadpleegd op 1/12/2022)

(2) Zie: https://www.auschwitz-prozess.de/zeugenaussagen/Schluss-worte_der_Angeklagten/ (geraadpleegd op 1/12/2022)

LEES EENS EEN BOEK UIT ONZE BIB

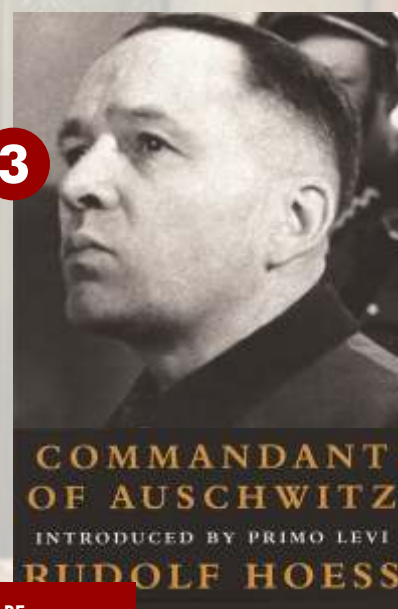
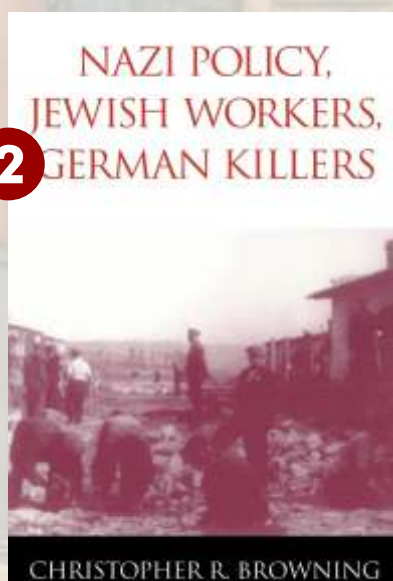
Stichting Auschwitz stelt een meertalige bibliotheek te uwer beschikking van meer dan 13.000 boeken. De boeken en tijdschriften hebben betrekking op de studie van de Tweede Wereldoorlog, het fascisme, het nationaalsocialisme in het Derde Rijk, raciale vervolgingen, medische experimenten, oorlogsmisdaden, genocidepolitiek, de relatie tussen geschie-

denis en herinnering, maar ook op racisme, antisemitisme, xenofobie en de heropleving ervan en over het negationisme en het extremisme vandaag.

De genocide op de Joden en de Roma en Sinti, die werden vervolgd door de nazi's, is er bijzonder goed vertegenwoordigd maar tevens andere massamoorden en de genocides op de

Armeniërs, in Rwanda en in het voormalige Joegoslavië, enz., zijn aanwezig in ons aanbod. De wetenschappelijke medewerkers van de vzw *Auschwitz in Gedachtenis* staan, op afspraak, ter beschikking van de lezers om hen te begeleiden bij het opzoeken. Wij stellen u hieronder een selectie voor uit onze catalogus over het thema 'daders'.

- 1 Mark Van den Wijngaert, Patrick Nefors, Dimitri Roden, Tine Jorissen, Olivier Van der Wilt, *Beulen van Breendonk: Schuld en boete*, Antwerpen, Davidsfonds / Standaard Uitgeverij, 2019, 221 p. (ISBN 978-90-5908-979-2)
- 2 Christopher R. Browning, *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*, Cambridge University Press, 2000, 185 p. (ISBN 978-0-521-77490-1)
- 3 Rudolf Hoess, *Commandant of Auschwitz: The Autobiography of Rudolf Hoess*, W&N, 2000, 252 p. (ISBN 978-1-84212024-8)

INFO & AFSpraak: EMMANUEL.VERSCHUEREN@AUSCHWITZ.BE

GENOCIDES 'LIVE TE VOLGEN OP TV'

DE GENOCIDES IN RWANDA EN IN SREBRENICA

Hoewel na de Tweede Wereldoorlog luid werd geroepen "Dit nooit meer!" en de bewustwording van wat er effectief was gebeurd tijdens de Holocaust toenam, waren de genocides in het laatste decennium terug van weggeweest. Na het Eichmannproces van 1961 beseftte het grote publiek dat de genocide van de Joden in Europa door het naziregime 'iets anders' was dan de gevolgen van louter militaire confrontaties tijdens een wereldoorlog. Een van de moeilijkheden om de genocide tegen te gaan, was trouwens het feit dat de hele wereld in conflict was en dat de misdaden als het ware afgeschermd waren tegen interventies van buitenaf. De slachtoffers hadden dan ook geen schijn van een kans. Nog moeilijker voor ons geweten zijn de gebeurtenissen van april t.e.m. juli 1994 in Rwanda en van juli 1995 in Bosnië, want hier was geen wereldconflict te bespeuren dat een interventie onmogelijk maakte. Genocides konden nu letterlijk van in onze luie zetel gevolgd worden.

De genocide van de Tutsi in Rwanda

De genocide van 1994 in Rwanda was het gevolg van een economische crisis, een burgeroorlog, bevolkingsgroei en een strijd om de staatsmacht. De toenmalige president van Rwanda, Juvénal Habyarimana (1937-1994), had na lang verzet besloten de Arusha-akkoorden na te leven en een einde te maken aan de crisis en de burgeroorlog die het land reeds jarenlang teisterden. De burgeroorlog begon toen de gewapende vleugel van het Rwandese Patriottisch Front (RPF) in de herfst van 1990 vanuit Oeganda binnenviel. Het RPF was een beweging die voornamelijk bestond uit de Tutsi-vluchtelingdiaspora in Oeganda waarmee Habyarimana, tot een compromis was gedwongen. Op de avond van woensdag 6 april 1994 naderde het presidentiële vliegtuig de luchthaven van Kigali. Aan boord

bevonden zich de Rwandese president Habyarimana, president Cyprien Ntayamira van Burundi en andere Rwandese politieke en militaire autoriteiten. Zij kwamen terug van Tanzania, waar de Arusha-akkoorden werden besproken. Terwijl de Franse bemanning aan de lange afdaling begon, werden twee raketten afgevuurd vanaf de grond dicht bij het vliegveld. Niemand in het vliegtuig overleefde de crash. Onmiddellijk na de dood van Habyarimana ging generaal Roméo Dallaire van UNAMIR (*United Nations Assistance Mission for Rwanda*, de Hulpmissie van de VN voor Rwanda) naar het hoofdkwartier van het Rwandese leger, waar hij kolonel Théoneste Bagosora (1941-2021), een Hutu-hardliner, ontmoette. Dallaire verklaarde dat de dood van Habyarimana betekende dat premier Agathe Uwilingiyimana (1953-1994) automatisch het wettelijke

staatshoofd was geworden. Zij zou de volgende dag vermoord worden, samen met tien Belgische soldaten die haar veiligheid moesten garanderen.

Na de bekendmaking van de dood van de president brak de hel los in Rwanda. Een groep hoge militaire functionarissen, onder leiding van o.a. Bagosora, greep snel de macht. Vrijwel onmiddellijk begonnen georganiseerde moordpartijen op Tutsi's en gematigde Hutu's, geïnitieerd door het leger en de Interahamwe-milities. Het was niet meteen duidelijk wat er precies gebeurde. De beelden op het nieuws toonden lange rijen mensen die het land ontvluchtten met hun huisraad. Jonge, sjofel geklede mannen riepen verhit om 'Hutu-power', zwaaiden met machetes of hielden enorme wapens omhoog en schoten in de lucht. Stapels lijken lagen langs de kant van wegen en in greppels, maar

de waarnemingen en analyses van de media waren onduidelijk. Uiteindelijk zouden meer dan 800.000 mensen in drie maanden tijd over de kling gejaagd worden. Door de chaos een 'stammenstrijd' te noemen, bevestigde de Amerikaanse president Bill Clinton enkele hardnekkige vooroordelen over Afrika.¹

Op 8 november 1994 besloot de VN-Veiligheidsraad een tribunaal op te richten om personen te vervolgen die verantwoordelijk waren voor genocide en andere ernstige schendingen van het internationale humanitaire recht die tussen 1 januari en 31 december

1994 in Rwanda en daarbuiten zijn begaan. Rwanda, een tijdelijk lid van de Raad in 1994, was het enige land dat tegen het tribunaal stemde.² Het Rwandatribunaal werd opgericht in Arusha, Tanzania, in hetzelfde gebouw waar de Arusha-akkoorden werden ondertekend en functioneerde tot 2015.

Na de genocide werden meer dan 100.000 Hutu's gevangengezet op verdenking van deelname aan de genocide van 1994. Dit maakte de genocide in Rwanda tot een uitzondering. Buren die jarenlang naast elkaar hadden geleefd hadden elkaar uitge-

moord, wat dus impliceert dat het daderschap zeer verspreid was en niet louter militair van aard was. Gewone burgers, gehersenspoeld door de propaganda van de *Radio Télévision Libre des Mille-Collines* (RTL), waren er immers op uitgetrokken om de 'kakerlakken' af te slachten. In de jaren na de genocide trokken veel overlevenden naar België, maar een groot aantal daders deed dit ook. Beide gemeenschappen dienden zowel in Rwanda als in België met elkaar om te gaan, in de mate van het mogelijke. Het zou tientallen jaren hebben geduurd om elke vermeende dader afzon-

Drie daders worden berecht door een gacaca-tribunaal

derlijk te berechten. Bovendien waren deze mannen en vrouwen nodig voor de wederopbouw van het land. Nationale middelen om met de wreedheden in het reine te komen waren de traditionele gacaca-rechtbanken. De gacaca-rechtbanken hadden tot doel de waarheid over het gebeurde aan het licht te brengen, de processen over de genocide te bespoedigen, de cultuur van straffeloosheid tegen te gaan en de Rwandezen met elkaar te verzoenen. Ongeveer 12.000 gacaca-rechtbanken behandelden tussen 2002 en 2012 meer dan een miljoen zaken.³ Théoneste Bagosora, die wel eens het brein achter de genocide werd genoemd, werd veroordeeld tot 35 jaar cel voor genocide en overleed in gevangenschap.

Théoneste Bagosora op zijn proces voor het Rwandatribunaal te Arusha in Tanzania

© Kigali Memorial Center

De etnische zuivering van Bosnië

De oorlog in Joegoslavië vond plaats onder de ogen van de wereld en werd op grote schaal uitgezonden. Maar in plaats van in te grijpen, volgde de wereld de wreedheden grotendeels op televisie. De verbijsterende complexiteit van de burgeroorlog hielp daar niet bij. De mensen zagen Serviërs vechten tegen Bosnische en Kroatische moslims, Kroaten tegen Serviërs en Bosnische moslims, Bosnische moslims tegen Kroaten en Serviërs, en dit alles vond plaats in wat, althans oppervlakkig gezien, werd beschouwd als de tamelijk vreedzame en etnisch gemengde federale staat Joegoslavië.

Vanaf 1945 regeerde partizanenleider Josip Broz Tito (1892-1980) het land als een socialistische eenpartijstaat. Een van de eerste tekenen van crisis voor Joegoslavië in het tijdperk na 1980 was een toenemende vraag naar Albanese autonomie in de zuidelijke provincie Kosovo. In feite werd Kosovo al geregeerd door een grotendeels Albanese communistische elite - Albanese maakten bijna 80% van de bevolking van de provincie uit - maar nu eisten zij onafhankelijkheid van Servië en een status die gelijk was aan die van de zes republieken.⁴ Veel Serviërs beschouwden Kosovo echter als een integraal en onvervreemdbaar deel van Servië. In het voorjaar van 1981 werd de Albanese autonomiebeweging, gesteund door grote groepen van de Albanese bevolking in de provincie, met geweld onderdrukt door de politie en het federale leger van het nationalistische Servi-

sche leiderschap. In 1989 was de Kosovaarse autonomie intussen volledig afgeschaft. In de Servische propaganda werden Albanese afgeschilderd als primitieve barbaren die te veel kinderen fokten in een poging het aantal andere rassen te overtreffen. Ze werden ervan beschuldigd hardwerkende Servische en Montenegrijnse boeren te willen doden, hun land af te pakken en hun vrouwen te verkrachten. Albanese zouden zich willen afscheiden van Servië en zich willen verenigen met Albanië. Hoewel er vrijwel geen feitelijke gronden waren voor deze beweringen, voedden zij de bestaande gevoelens van angst en bedreiging onder de plaatselijke Serviërs. Dit mechanisme van polarisatie zou zich in de volgende decennia vaak herhalen in gans Joegoslavië. In omstandigheden van toenemende instabiliteit en onveiligheid begonnen groepen mensen andere groepen als potentieel bedreigend te zien en voelden zij zich slachtoffer. Deze angst voor vijanden zou zich uiteindelijk in gewelddadige conflicten uiten en Slovenië en Kroatië zagen de kans schoon om hun onafhankelijkheid uit te roepen in 1991.

Begin maart 1992 werd Bosnië-Herzegovina door de regering onder de Bosnische president Alija Izetbegovic (1925-2003) uitgeroepen tot een onafhankelijk land. Kort daarna braken gevechten uit in en rond Sarajevo, de hoofdstad van de tot staat omgevormde republiek. Deze oorlog duurde driehalf jaar, tot november 1995. Het verloop van de oorlog weerspiegelde de ingewikkelde etni-

Up To \$5 Million Reward

Wanted

For crimes against humanity

Slobodan Milosevic
President of the Federal Republic of Yugoslavia

For genocide and crimes against humanity

Radovan Karadzic **Ratko Mladic**

REWARDS FOR JUSTICE
Post Office Box 96781 • Washington, D.C. 20090-6781 U.S.A.
email: mail@dsrewards.net • www.dsrewards.net
1-800-437-6371 (U.S.A. Only)

© Joegoslaviëtribunaal

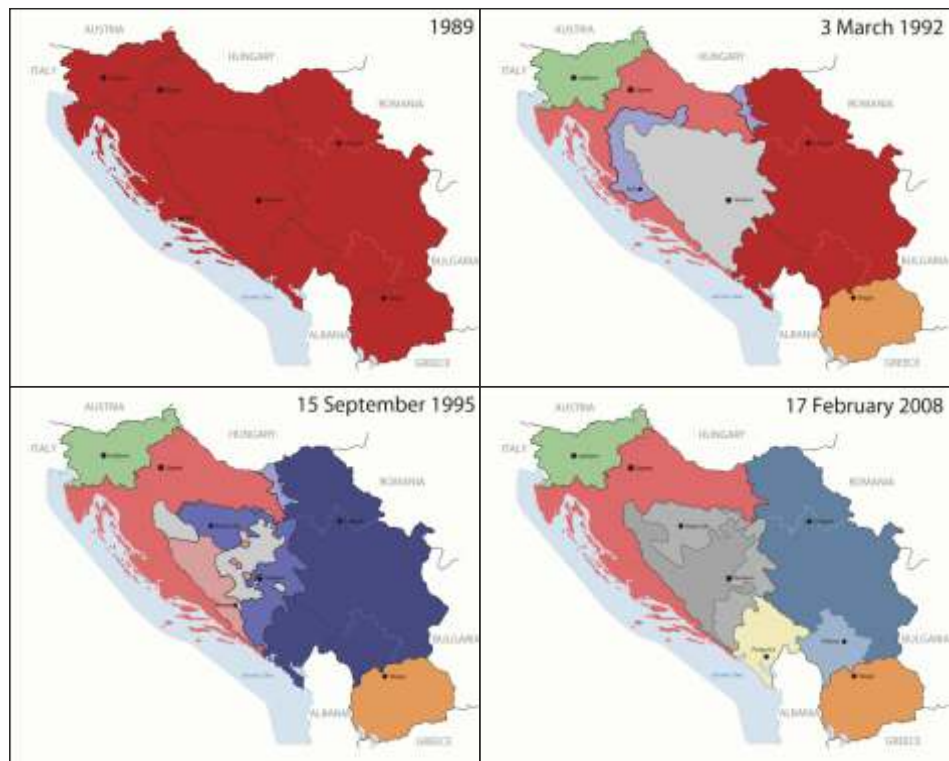

In 2000 beloofden de Verenigde Staten tot 5 miljoen dollar voor wie tips kon geven die tot de arrestatie van Milosevic, Karadzic en Mladic kon leiden

sche en ideologische samenstelling van de bevolking van het voormalige Joegoslavië, vooral in Bosnië en Herzegovina. Ten minste tien gewapende facties, soms in wisselende allianties, namen deel aan de gevechten. Het waren vooral Serviërs, Kroaten en Bosnische moslims. Tijdens de oorlog kwamen veel mensen om het leven. Sommige burgerslachtoffers waren het gevolg van de gevechten, maar de meeste waren het gevolg van de wijdverbreide zogenaamde etnische zuiveringen, die in veel gevallen niets meer of minder waren dan genocidale praktijken. Etnische zuiveringen leidden tot grote stromen vluchtelingen en veroorzaakten

enorme materiële schade. Daders van misdaden waren er letterlijk in alle kampen. Een van de ergste wreedheden van de oorlog vond plaats tussen 6 en 16 juli 1995, toen het Bosnisch-Servische leger, onder de politieke leiding van Radovan Karadzic (°1945) en het militaire commando van Ratko Mladic (°1942), de zogenaamde 'veilige zone' van het stadje Srebrenica overde. Tienduizenden Bosnische moslims hadden daar hun toevlucht gezocht voor etnische zuiveringen elders in de regio, en het gebied werd formeel beschermd door een klein en onvoldoende bewapend bataljon Nederlandse VN-soldaten (de zogenaamde

'Dutchbat', ongeveer 370 vredeshandhavers). De Nederlandse VN-soldaten konden niet voorkomen dat de Serviërs het gebied bezetten. Zij kregen niet de herhaaldelijk gevraagde en beloofde luchtsteun die de Servische aanval had kunnen stoppen. Na de inname van het gebied scheidde het Bosnisch-Servische leger de moslimmannen van de vrouwen en kinderen. Deze laatste werden op vrachtwagens en bussen uit het gebied verwijderd en naar een gebied gebracht dat in handen was van de Bosnische regering. De mannen werden naar elders gebracht en vervolgens geëxecuteerd, meestal tussen 11 en 16 juli. Zo'n 8.372 moslimmannen werden opzettelijk gedood door middel van massale schietpartijen. In de logica van de Servische Bosniërs zouden de vrouwen niet terugkeren naar deze regio, als hun mannen dood waren. En zo geschiedde. Het duurde enige tijd voordat het nieuws over de massa-executies de rest van de wereld bereikte. Het duurde nog langer voordat de wereld beseftte dat dit een duidelijk geval van genocide door het Bosnisch-Servische leger was geweest. In augustus 1995 besloot de internationale gemeenschap eindelijk dat de VS, de NAVO en de VN harder moesten optreden tegen de Serviërs. De verschrikkelijke slachtingen bij Srebrenica hebben zeker bijgedragen tot dit besluit. De daders probeerden nog de massa-graven te verstoppert door de lichamen te herbegraven dicht bij de frontlijnen en het te doen lijken alsof het slachtoffers van *collateral damage* waren, maar

© Wikipedia

Deze kaarten tonen de woelige situatie aan die heerste in het voormalige Joegoslavië en het uiteindelijke resultaat vandaag

tevergeefs. Vanaf eind augustus werden Servische doelen rond Sarajevo en elders in Bosnië systematisch door NAVO-vliegtuigen gebombardeerd. Dit dwong de Bosnische Serviërs en de leiders in Servië zelf zich terug te trekken, vredesonderhandelingen te aanvaarden en tot een akkoord te komen. De oorlog zelf eindigde eind 1995 toen alle betrokken partijen onder druk van de VS en de internationale gemeenschap instemden met de vredesakkoorden van Dayton.

In februari 1993 werd het Joegoslaviëtribunaal opgericht onder de auspiciën van de Verenigde Naties, dat in Den Haag zou worden gevestigd. Het tribunaal was het eerste internationale strafhof sinds de processen van Neurenberg in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog. In 2001 werd de eerste veroordeling ooit voor genocide in Europa (tegen

generaal Radislav Krstic) uitgesproken. De aanklagers hebben aanklachten ingediend tegen meer dan 160 verdachten. Slobodan Milosevic (1941-2006), de voormalige president van Servië was het eerste staatshoofd dat terechtstond en werd beschuldigd van oorlogsmisdaden en genocide. Hij stierf voordat het vonnis werd uitgesproken. Radovan Karadzic en Ratko Mladic kregen beide levenslange gevangenisstraffen. Het concept 'dader' is in dit geval bijzonder, want onder de Servische bevolking van zowel Bosnië als Servië gaan Milosevic, Karadzic en Mladic anno 2023 nog door als volkshelden in plaats van oorlogsmisdadigers.⁵ ■

Frédéric Crahay
 Directeur
 Vzw Auschwitz in Gedachtenis

(1) Alison Des Forges, *Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda*, Human Rights Watch, 1999, p. 16.

(2) Maria Van Haperen, *The Rwandan Genocide, 1994 in: The Holocaust and other Genocides*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2012, p. 113.

(3) Bert Ingelaere, *Inside Rwanda's Gacaca Courts: Seeking Justice After Genocide*, University of Wisconsin Press, 2016, 272 p.

(4) Ton Zwaan, *Crisis and Genocide in Yugoslavia, 1985-1995 in: The Holocaust and other Genocides*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2012, p. 126.

(5) Koen Vidal, "In ex-Joegoslavië is de verheerlijking van oorlogsmisdadigers groter dan ooit" in: *De Standaard*, 10 juli 2020.

In deze rubriek geven wij beelden of teksten mee zonder commentaar. Wat weet jij over de inhoud, welk is volgens jou de link met het thema en wat is jouw kritisch standpunt over de gegevens op deze pagina? Stuur jouw mening op naar georges.boschloos@auschwitz.be en maak kans één van onze publicaties naar keuze te winnen.

NO COMMENT

De foto's van de rubriek **NO COMMENT** van *Sporen van Herinnering* nrs 45, 46, 47 en 48 vormen één geheel

© USHMM

© USHMM

DE ONTWIKKELING VAN HET KLASSIEKE DADERONDERZOEK SINDS HET EINDE VAN DE TWEDE WERELDOORLOG

Dit onderzoek wil een bijdrage leveren aan het Holocaust daderonderzoek dat na 1945 van start ging. Aangezien het Picturing Perpetration betreft, zal ik eerst ingaan op hoe het klassieke daderonderzoek zich heeft ontwikkeld, wat de belangrijke publicaties, inzichten, contexten en paradigmaverschuivingen waren. Het proces dat het daderonderzoek de laatste decennia heeft doorgemaakt is er een van toenemende afstand tot de gebeurtenissen (met meer ademruimte voor wetenschappelijk onderzoek), toenemende uitbreiding van de dadergroep, toenemende complexiteit en toenevende procesgerichte en interactionele benaderingen.

Deze eerste voorstelling van de beulen (*Exzeßtäter*) en de bureaumoordenaars (*Schreibtischtäter*) droeg natuurlijk bij tot de waanzinnige of slechte hypothese, d.w.z. daders van collectief geweld zijn ofwel intrinsiek slecht of hebben een of andere psychopathologie. Kwaad of gestoord is dan het eindoordeel. De dader wordt hierbij gereduceerd tot zijn daad en zijn criminele gedrag wordt beschouwd als een afwijking van het beschavingsproces. Een opvatting die natuurlijk begrijpelijk is direct na de confrontatie met de gepleegde massale gruweldaden. Tijdens deze processen doken dan ook de klassieke defensieve narratieven op. De bevelslogica (*Befehl ist Befehl*) en het *Tu Quoque* argument ("Jullie hebben ook oorlogsmisdaden begaan") werden het vaakst geformuleerd. Beide zijn natuurlijk drogredenen als het erom gaat het

eigen aandeel en de eigen verantwoordelijkheid in de geweld daden te ontlopen. Uit zelfbehoud is het een begrijpelijk - maar vals - verhaal, ingegeven door de acute behoefte om niet ter verantwoording geroepen te worden of de doodstraf ervoor te krijgen. De vraag rees echter of een dergelijke redenering niet alleen tijdens het proces een rol speelde, maar ook destijds in de *killings fields* zelf. Wat was de rol van vermeende dwang? Welke rol speelde beeldvorming bij het ontmenselijken van specifieke doelgroepen en het vergiftigen van de hele samenleving, enz.? Dergelijke vragen over het onderliggende daderschap werden destijds echter niet gesteld en zeker niet aan de samenleving als geheel. Het kwaad bleef beperkt tot een welomschreven groep. Het probleem daarbij is natuurlijk dat instellingen als de SS en de

Gestapo alle schuld en verantwoordelijkheid op zich namen en 'het alibi van een natie' werden, zoals de titel van het boek van de Duitse geschiedkundige Gerald Reitlinger luidt. Paul Gerhard noemde deze eerste fase, waarin de dadergroep nauwkeurig werd afgebakend en gedemoniseerd, terecht een periode van 'afstand nemen door exterritorialisering, criminalisering en diabolisering'. De daders waren gek of slecht en stonden ook aan de symbolische andere kant. De politieke realiteit van de Koude Oorlog beïnvloedde natuurlijk de framing, zodat West-Duitsland (Westerse sectoren) verwees naar een voortzetting van de dictatuur in Oost-Duitsland (Sovjetsector) en omgekeerd de Duitse Democratische Publieke Sector (DDR) verwees naar een voortzetting van allerlei voormalige nazi's in hoge particuliere en institutionele posities in het

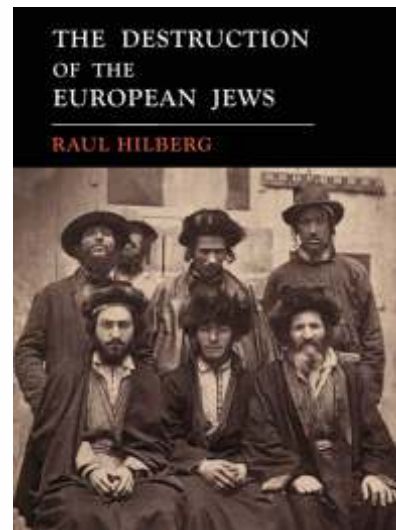
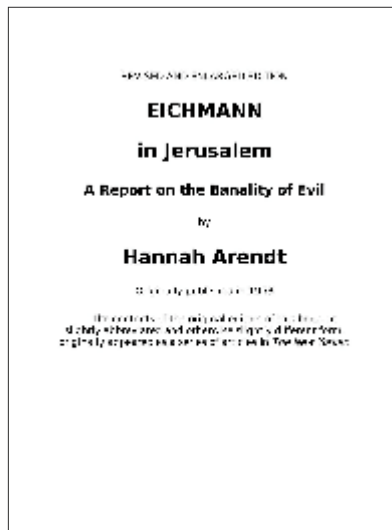
Westen. De Oostenrijkers daarentegen verwezen naar Duitsland. Een opvallende publicatie over dit onderwerp is het *Brown Book Nazi of War Criminals in the Federal Republic and in West Berlin*, uitgegeven door de Uitvoerende Raad van het Nationaal Front van Democratisch Duitsland en het Documentatiecentrum van de Rijksarchiefdienst van de DDR. Van de voortdurende rol van het IG Farben-complex tot de paginalange lijsten van voormalige nazi-advocaten, SS'ers, politieagenten enz. in 'Bonn justitie' was het argument duidelijk. De daders van het nationaalsocialisme stonden aan de andere kant. Een andere opschudding ontstond in 1967 door de publicatie *Die Unfähigkeit zu trauern* van Alexander en Margarete Mitscherlich, die vanuit een psychoanalytische benadering de defensieve houdingen onderzochten die zo welig tierden binnen de Duitse samenleving.

Het probleem was echter dat in die jaren de misdaad zelf en de dader beeldloos en dus niet geïdentificeerd bleven. Hoewel bergen gruwelfoto's werden verspreid, toonden deze slechts stapels lijken en enkele gearresteerde kampbewakers die de lijken naar massagraven moesten

dragen. Deze golf van later geïmponeerde beelden toonde niet de misdadigers of de misdaden zelf, maar wel het gruwelijke eindresultaat. Zo werd de schuld afgeschoven op het hele Duitse volk. Niet alleen visueel, maar ook verbaal. Een van de titels van de visuele denazificatie-affiches was "Deze schandelijke daden, uw schuld". De Duitse samenleving voelde zich destijds echter niet verantwoordelijk en reageerde vanuit haar eigen slachtofferverhaal, namelijk dat ook zij leed onder de puinhoop die het nationaal-socialisme had veroorzaakt. Men begreep dat een selecte groep 'echte nazi's' moest worden opgespoord en berecht. Wie was een nazi? Feiten over de lidmaatschapsprocedure van de Nazi-partij was de titel van het pamflet dat door het Berlijnse Document Centrum werd geproduceerd om zin te geven aan de gigantische verzameling lidmaatschapskaarten en andere documenten die het Nazi-rijk documenteren. De voormalige concentratiekampen werden omgevormd tot interneringskampen om vermeende oorlogsmisdadigers op te sluiten. Boekjes met de titel *Wer kennt diesen Mann?* (Wie kent deze man?) circuleerden met nieuwe mugshots van deze voormalige kampbewakers in de

hoop identificatie en getuigenissen te verkrijgen. Belangrijk in deze periode was echter dat documenten, verzamelingen en archieven werden verzameld en veiliggesteld. Zodat latere generaties, vaak met een andere invalshoek en mate van betrokkenheid, er gebruik van konden maken.

Begin jaren zestig brak een nieuw tijdperk aan. Enkele belangrijke auteurs, zoals Raul Hilberg, Hannah Arendt en later Hans Mommsen, overschreden dogma's en heilige koeien door in te zoomen op het complexe samenspel van talloze radertjes die tot de Holocaust hadden geleid. De verstreken tijd maakte het mogelijk nieuwe inzichten te verkrijgen uit de verzamelde documentatie en archiefcollecties. Het meest monumentale werk en scharnierpunt was Raul Hilbergs publicatie *The Destruction of the European Jews*. Met dit werk maakte Hilberg een einde aan het verhaal dat de Holocaust het resultaat was van Hitler en enkele criminele bendes. Op basis van een uitgebreide analyse van talloze bronnen en processtukken wees hij de personen, diensten, instellingen en organisaties aan die aan de Holocaust hadden bijgedragen. Was de verbeelding van de Holocaust

voorheen vooral gericht op het slachtofferschap, waarbij de nadruk lag op erkenning van het verhaal en het lijden van het slachtoffer, nu werden ook de daders en omstanders in beeld gebracht (zij het slechts woordelijk). Het beeld dat ontstond was dat van een machine met vele radertjes die tot een gruwelijke massamoord had geleid. Centraal stond de taakverdeling tussen de daders, een bureaucratische machine die de moord op de Europese Joden systematisch faciliteerde en mogelijk maakte. Een soortgelijk functionalistisch daderbeeld duikt ook op in het werk van Hannah Arendt. Als deskundige op het gebied van antisemitisme, imperialisme en totalitarisme, werd haar gevraagd een - nogal journalistiek - verslag te schrijven over het proces tegen Adolf Eichmann in Jeruzalem. Eichmann was een van de top-nazi's die de Holocaust in grote mate organiseerde, van emigratie, via deportatie tot uitroeiing.¹ Ook in haar analyse van Eichmann als dader verschoof zij van het dominante beeld van pathologie naar bureaucratie. Eichmann was een emotioneel bureauoordenaar, maar wat hem kenmerkte waren niet zijn demonische trekken, maar zijn alledaagsheid. Arendt verwees naar zijn ambtelijke taal,

zijn administratief-bureaucratische redenering, zijn plichtsbesef, loyaliteit aan de SS en gehoorzaamheid aan bevelen. Zij beschreef Eichmann als een gewone figuur, zelfs als een clown of hansworst. Kortom, wat Eichmann kenmerkte was zijn onnadendheid en niet zijn demonische aard of pathologische persoonlijkheid.² Arendt publiceerde haar uitgebreide bijdragen over het Eichmann-proces in de New Yorker en later in het boek *Eichmann in Jerusalem*. Haar boek, dat de ondertitel 'De banaliteit van het kwaad' droeg, sloeg in als een bom, vooral in de jonge natiestaat Israël, waar het proces tegen Eichmann plaatsvond. Hier zat een van de hoofddaders van de Holocaust die door Hannah Arendt werd gereduceerd tot een gewoon mens. De kritiek ging zo ver dat bepaalde academici zich openlijk afvroegen of zijzelf geen nazi was. Haar theorie van gewooneheid en banaliteit van de boosdoener botste dus zeer sterk met het vroegere beeld van intrinsieke kwaadaardigheid of pathologie. De antisemitische interviews die Eichmann had gegeven aan een voormalige SS'er en journalist Wilhelm Sassen (de Sassen-tapes) zouden ook aantonen dat Eichmann doordrongen was van het kwaad. Naar mijn mening had

Hannah Arendt op basis van de destijds beschikbare bronnen een onvoorstelbare moed en inzicht om tegen de stroom in te gaan en dit demoniserende daderbeeld (niet de daad zelf!) tegen te gaan. Dat dit een grotere complexiteit met zich meebrengt en gaandeweg veel meer radertjes omvat is dan ook het voor de hand liggende gevolg. Sommigen hadden moeite met haar analytische stijl, die hen steriel leek, maar de bevindingen en de bronnen waren er om op dit nieuwe paradigma voort te bouwen. Er is wel kritiek te leveren op de radertheorie, maar daarover later meer. ■

Dr. Christophe Busch
Hannah Arendt Instituut

De volledige versie van dit artikel zal te vinden zijn in ons wetenschappelijk tijdschrift Getuigen (april 2023), met de originele voetnoten waarvan hier slechts een beperkte selectie werd behouden.

(1) David Cesarani, *Eichmann: De definitieve biografie* (Antwerpen: Uitgeverij Manteau).

Over de rol van Eichmann tijdens de Wannseeconferentie zie: Mark Roseman, *De Villa. Het meer. De conferentie. Wannsee, 20 januari 1942* (Leuven: Uitgeverij balans, 2002).

(2) Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, 276.

Naam en voornaam

Klas / Vak

Wat is oorspronkelijk het beroep van Hannah Arendt en hoe komt zij ertoe om een boek over Eichmann te schrijven?

Zij kiest als ondertitel 'De banaliteit van het kwaad'. Bekijk de originele titel in het Engels en vergelijk in beide talen de verschillende mogelijke betekenissen.

Welke betekenis komt eerst bij je op bij het lezen van deze titel wanneer je de inhoud van het boek niet kent?

Is de betekenis nog dezelfde wanneer je weet wat er in het boek beschreven wordt? Verklaar je antwoord.

Opmerkingen leerkracht

SPOREN VAN HERINNERING

is een driemaandelijkse uitgave van
vzw Auschwitz in Gedachtenis

www.auschwitz.be

WIST JE DIT?

THERESE BRANDL

DE GRUWELIJKE ASSISTENTE VAN MARIA MANDL

© Publiek domein

▲ Therese Brandl bij haar arrestatie in 1945

Na de Tweede Wereldoorlog getuigde de uit Italië naar Auschwitz gedeporteerde Andreas Larinciakos over de wandaden die o.a. Therese Brandl begaan had. Hij herinnert zich hetgeen hij toen als negenjarige jongen heeft meegemaakt als volgt: “Toen we in het kamp waren, had dokter Mengele me al meerdere malen bloed afgenomen. In november 1944 werden alle kinderen in het ‘Zigeuner-kamp’ ondergebracht. Toen we geteld werden, was één iemand van ons tekort. Dus hierop bevalen Mandl, het hoofd van het kamp, samen met haar assistente, Brandl, ons op een morgen op straat te gaan, en lieten ons daar in de vrieskou staan tot de volgende dag.” Ook al was Therese Brandl misschien de ondergeschikte van Maria Mandl (zie SvH 46), toch mag zij zonder schroom beschouwd worden als een wrede beulin.

Therese Brandl werd in het Duitse Beieren geboren in 1902 en werkte als opdienster. Zoals vele arbeiders, sloot zij zich in 1934 aan bij het DAF. Het ‘Duitse arbeidsfront’ (*Deutsche Arbeitsfront*) was de door de nazi’s opgerichte vakbondsorganisatie die als enige alternatief gold in nazi-Duitsland nadat alle andere vakbonden die tijdens de Weimarrepubliek bestonden opgeheven waren. Het DAF zette zich in voor de Duitse arbeiders door hun dagelijkse werkomgeving en -omstandigheden te verbeteren. Maar als tegenprestatie eiste het DAF wel een onvoorwaardelijke gehoorzaamheid.

In 1940 begon ze haar sinistere carrière binnen het systeem van concentratiekampen; in dat jaar werd ze tewerkgesteld in het vrouwenkamp KL Ravensbrück waar ze een opleiding kreeg van de SS-Oberaufseherin Johanna Langefeld (zie SvH 45). Daar klom ze op tot Rapportaufseherin (alias: Rapportführerin). Ze moest er de kampgedetineerden tellen en eveneens de opgelegde straffen ten uitvoer te brengen. Na meer dan een jaar te hebben gediend in dat kamp, werd ze in maart 1942 overgeplaatst naar het

beruchte Stammlager Auschwitz (I) waar ze terecht kwam in de wasserij, wederom als Rapportaufseherin. In het najaar werd ze getransfereerd naar het net opgetrokken Auschwitz II – Birkenau waar Mandl haar uit Ravensbrück zou vervoegen als Oberaufseherin. Samen met o.a. Irma Grese (zie SvH 48) bevorderde Brandl tot Erstaufseherin (‘Eerste bewaakster’). In de zomer van 1943, het jaar waarin ze ook toetrad tot de NSDAP, ontving ze de Kriegsverdienstmedaille voor ‘goed gedrag’, voor haar verdiensten in de concentratiekampen. De ‘goede verdiensten’ waarvoor ze onderscheiden werd waren onder meer het deelnemen aan de selecties op aangekomen vrouwen en kinderen om deze terstond naar hun dood in de gaskamer te sturen. Ook voerde ze selecties uit binnen het kamp zelf. Ook was Brandl terug te vinden tijdens de fysieke brutaliteiten die begaan werden op kampgedetineerden, waaronder ook vele kinderen.

Toen het Sovjetleger in november 1944 te dicht naderde, werd ze, samen met andere Aufseherinnen, naar KL Mühldorf (een nevenkamp van KL Dachau) overgeplaatst, waar ze louter tewerk-

gesteld werd als Aufseherin. Over haar dienst in dit kamp is vrij weinig bekend. In april 1945 sloeg ze op de vlucht naar de Beierse bergen, maar de misdaden die ze had begaan haalden haar snel in; in augustus van datzelfde jaar werd ze gearresteerd door het Amerikaanse leger en werd ze in voorhechtenis genomen om haar te kunnen ondervragen over haar inbreng tijdens de Tweede Wereldoorlog. Uiteindelijk werd ze in november 1947 overgedragen aan de Poolse autoriteiten die haar berechtten. Tijdens het Auschwitzproces, dat plaatsvond te Krakau in december 1947, werd Therese Brandl schuldig bevonden aan Misdaden tegen de Menselijkheid door haar deelname aan de selecties die de dood betekende voor de geselecteerden. In januari 1948 werd ze, samen met de andere veroordeelden, opgehangen in de gevangenis van Montelupich te Krakau. Haar lichaam werd als studiemateriaal gebruikt aan de universiteit van Krakau. ■

Johan Puttemans
Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

DE VLAAMSE SS-ERS VAN BREENDONK

Als gevolg van de Duitse inval in de Sovjet-Unie (22 juni 1941) ziet de bezetter ook in België de spanningen toenemen. De Belgische communisten beschouwen de start van operatie-Barbarossa als een schending van het niet-aanvalsverdrag dat Hitler en Stalin in 1939 met elkaar hadden afgesloten en gaan tot verzet over. De bezetter van zijn kant probeert de vorming van communistische verzetsgroeperingen voor te zijn door alle gekende communisten en Russische staatsburgers preventief aan te houden. Een groot deel van deze gevangenen komt in het fort van Breendonk terecht. Daar beschikt de Duitse politiedienst Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst (Sipo-SD) sinds september 1940 over een doorgangskamp voor politieke gevangenen, Joden en gijzelaars. Ontbering, mishandeling, dwangarbeid en ondervoeding maken er deel uit van de dagelijkse realiteit. Vanaf 1942 komen daar ook nog executies en marteling bij. Van de naar schatting 3.600 gevangenen sterven er zo'n 300 in de 'hel van Breendonk' of het militair hospitaal van Antwerpen. De anderen wacht meestal een deportatie naar de kampen in het Reich. Ongeveer een op de twee gevangenen komt hierbij om het leven.

De aanhoudende instroom aan nieuwe gevangenen dwingt de Sipo-SD ertoe om de Duitse bewakers van Breendonk te versterken met plaatselijke collaborateurs. Vanaf september 1940 komen de

eerste Vlaamse SS'ers in het kamp aan. Zij werken er als Hilfspolizei-beamten (hulpagenten) in de kampadministratie en staan ook in voor de bewaking van de gevangenen. Vanaf 1942 nemen ze ook deel aan executies en het 'verscherpt verhoor' in de martelkamer. Veel oud-gevangenen verklaren later dat de Vlaamse SS'ers vaak nog brutaler waren dan hun Duitse oversten. Minstens dertien Vlaamse SS'ers van Breendonk lopen tijdens de naoorlogse repressie van de collaboratie (1944-1951) de doodstraf op voor de in het kamp gepleegde misdrijven. Zeven van hen verschijnen later ook effectief voor het vuurpeloton.

Fernand Wyss

Van alle Vlaamse SS'ers van Breendonk is Fernand Wyss wellicht de bekendste. De op 20 januari 1920 in Deurne geboren Wyss is mekaniëker van beroep en brengt zijn vrije tijd door bij de plaatselijke worstelvereniging. Na de Belgische capitulatie van 28 mei 1940 neemt hij als lid van de SS-Vlaanderen dienst in de Waffen-SS. In de herfst van 1940 krijgt hij zijn militaire opleiding in München, gevolgd door een politieke scholing in Oberau. Op 13 september 1941 wordt Wyss op eigen vraag uit de Waffen-SS 'entlassen' en naar de Sipo-SD overgeplaatst. Twee dagen na zijn mutatie komt hij als een van de eerste Vlaamse SS'ers in Breendonk aan. Daar ontpopt hij zich tot een van

▲ Fernand Wyss, waarschijnlijk de bekendste van alle Vlaamse SS'ers

© Breendonk Memorial/WHI

de brutaalste kampbewakers. Onder invloed van collega-SS'er Richard De Bodt zal Wyss vanaf de zomer van 1942 verder radicaliseren. Als ze samen gevangenen bewaken, zijn Wyss en De Bodt het gevaarlijkst.

De geslepen De Bodt weet hoe hij zijn collega moet opjutten. Wyss mishandelt zo veel gevangenen dat hij zich na de oorlog zijn slachtoffers niet meer kan herinneren.

Ook neemt hij deel aan ondervragingen in de martelkamer en is hij aanwezig bij de terechtstellingen. Op drie jaar tijd zal hij in Breendonk minstens 16 gevangenen doden en 167 anderen mishandelen, bij 113 met ziekte of arbeidsongeschiktheid tot gevolg.

Wyss mag zich dan wel uiterst brutaal gedragen ten aanzien van de gevangenen, ook hij moet zich blijkbaar aan de regels van zijn Duitse oversten houden. In het voorjaar van 1944 stuurt de kampleiding van Breendonk hem als gevolg van een tuchtmaatregel naar het *Ersatzkommando der Waffen-SS in Flandern und Wallonien*, de dienst die vanuit de Brusselse Wetsstraat instaat voor de werving voor de Waffen-SS en het Duitse Rode Kruis. Wyss loopt er wacht in afwachting van een tuchtstraf. Op 17 maart 1944 beklagt hij zich in een brief aan zijn echtgenote over zijn lot:

'... over in de bak steken heeft men mij tot hiertoe nog niet gesproken, doch dat komt nog zooveel te vlugger ben ik er van af. Kämper [de Duitse adjunct-commandant van Breendonk] en de chef zeiden me dat ik 3 dagen kreeg en een week in de Wachzug. Zwaar is die straf genoeg, en als ik lastig moest blijven, gebeurd er wel iets, uit houden tussen Hongaren en Roemenen kan een goede Vlaming moeilijk. Het is onbeschrijflijk en een groote schande hoe dat alles gaat hier, wanorde, kassen op slot gedurig voor dieven, een maand houdt ik het beslist niet uit. [...]. Anders is het eten hier niet slecht, en veel dus dat is iets goed, doch de dienst is ook niet zwaar maar de onkamaraadschappelijke behandeling en tegen de Vlamingen, ..., daar voor moet men alles doen, uw huisgezin verlaten, haat en nijd op je rug halen van immer de verraders genoemd ... de chefs zegde nog toen ik wegging, dat orde er zijn moet, en dat ik me moet goed en stram houden, maar als hij nu niet zijn gegeven woord houdt, ben ik niet verantwoordelijk voor mijn daden'¹.

Vlaamse kampbewakers zoals Fernand Wyss zien zichzelf als idealisten die alles riskeren voor een betere toekomst voor Vlaanderen, maar voelen zich door hun Duitse oversten toch geregeld als tweederangsbewakers behandeld. Zijn overplaatsing naar Brussel beschouwt hij als een pesterij. Op 19 maart 1944 schrijft hij:

'ik kan mij niet inprenten dat die heeren alles vergeten in Breendonk, me hier krepeeren laten, ..., neen, dat kan ik mij niet voorstellen, dat zou een schande zijn'. De enige mogelijke oplossing is 'uwe entlassing' [Entlassung, ontslag] vragen, maar die krijgt ge toch niet, of men moet ziek of onbekwaamd zijn, dan gaat dat misschien, anders loopt men tegen den stalen muur, eenmaal erin, komt ge er moeilijk uit. [...] Ik schreef nog eens een boek, wat een S.D. man lijden kan, en toch houdt ons, iets recht, niet de solde, of die luttele franks, die men tehuis trekt, doch het geloof van de Führer, dat hebben we te pakken [...]'².

Kort voor de bevrijding vlucht Wyss naar Duitsland, waar hij dienst neemt in de Waffen-SS. Eind mei 1945 keert hij naar België terug, ondanks het feit dat de krijgsraad van Antwerpen hem op 21 februari 1945 al voor militaire collaboratie bij verstek ter dood heeft veroordeeld. In het repatrieringscentrum van Turnhout wordt Wyss al snel herkend en aangehouden. Zijn terechtstelling wordt nog even uitgesteld zodat hij ook in Mechelen kan terechtstaan voor de in Breendonk gepleegde misdrijven. Op 7 mei 1946 loopt Wyss voor een tweede keer de doodstraf op, een straf die op 14 november 1946 in hoger beroep wordt bevestigd. Nadat ook het Hof van Cassatie zijn cassatiebe-

Ethische reflectie

We lezen dat Fernand Wyss verder radicaliseerde onder invloed van collega SS Richard De Bodt. Dit is een schema dat regelmatig voorkomt: 'kameraden' halen het beste of het slechtste in mekaar naar boven wanneer ze samen zijn.

Geef jouw mening over de twee volgende reflecties: Het is de sterkste die de zwakste aansteekt omdat hij zo macht kan uitoefenen – of – het is de zwakste die de sterkste aansteekt omdat hij het alleen niet zou aandurven.

roep heeft verworpen, richt Wyss zoals dat gebruikelijk is nog een genadeverzoek aan de prins-regent. In zijn verzoek bevestigt hij bij monde van zijn advocaat 'de afgelegde bekentenissen, maar verzet [hij] zich ten stelligste tegen de betichting van plichtigheid of medeplichtigheid aan moord of moordpoging'. Wyss smeekt nog 'om genade, vooral omwille van zijn vrouw en driejarig dochtertje', maar ziet op 10 april 1947 hoe de prins-regent ook zijn genadeverzoek verwerpt. Twee dagen later volgt zijn terechtstelling in Antwerpen. ■

Dr. Dimitri Roden
Wetenschappelijk medewerker
War Heritage Institute

(1) en (2) De passages werden letterlijk overgenomen, inclusief schrijf- en taal fouten

Témoigner/Getuigen

ENTRE HISTOIRE ET MÉMOIRE

TUSSEN GESCHIEDENIS EN HERINNERING

TESTIMONY BETWEEN HISTORY AND MEMORY

Internationaal Tijdschrift van de Stichting Auschwitz / Revue internationale de la Fondation Auschwitz / Auschwitz Foundation International Quarterly

Het internationaal wetenschappelijk tijdschrift van Stichting Auschwitz **Getuigen. Tussen geschiedenis en herinnering**, zal haar dossier van april 2023 wijden aan het jaarthema 'Daders'. Het tijdschrift behandelde reeds de kwestie van de '(nazi)Beul' in haar 100^e nummer. Ditmaal wordt het perspectief gericht op de daders in verschillende genocides van de XXe eeuw, zoals de genocide die plaatsvond in het Cambodja van de Rode Khmer in de jaren 1970,

de genocide waarvan de Tutsi's in Rwanda het slachtoffer werden in 1994 en de genocide die plaatsvond in Bosnië in 1995. Het dossier wordt theoretisch ingeleid met toponderzoek van Dr. Christophe Busch, criminoloog en directeur van het Hannah Arendt-Instituut.

Meer info en bestellingen op: <https://auschwitz.be/nl/publicaties/wetenschappelijk-tijdschrift-getuigen/voorstelling-van-het-tijdschrift>

**BESTEL HET
TE VERSCHIJNEN
NUMMER
EVENEENS GEWIJD
AAN HET THEMA
'DADERS'**

▼ Herdenkingsmonument aan het station van Boortmeerbeek

© Stichting Auschwitz/Georges Boschloos

STUDIEDAG OP 19 APRIL 2023 KONVOOI XX 80 JAAR GELEDEN

Op woensdag 19 april 2023 zal het tachtig jaar geleden zijn dat een ongeziene aanval op het twintigste konvooi werd uitgevoerd. Deze trein, die meer dan 1600 Joden van België naar Auschwitz moest brengen, werd door drie verzetsstrijders gestopt te Boortmeerbeek. Een unicum in de verzetsgeschiedenis van Europa. *Stichting Auschwitz* en het *Joods Museum van België* besloten om een studiedag aan het gebeuren te wijden op de dubbel symbolische datum van 19 april – op deze dag begon namelijk ook de opstand van het getto van Warschau. Sprekers uit het ganse land, waaronder zowel getuigen als historici, zullen tijdens deze dag terugkomen op de verschillende aspecten van de actie tegen het twintigste konvooi.

Joods Museum van België
Miniemenstraat 21 te 1000 Brussel
Inkom gratis doch inschrijving verplicht op: info@auschwitz.be

EEN INSTRUMENT
VOOR REFLECTIE
ZONDER
ACADEMISCHE
PRETENTIES

1914-1945 HERDENKEN

Oprichter en voorzitter van het Belgisch Nationaal Herdenkingscomité Jean-Pierre Schellekens publiceerde vorig jaar een kort en eigenzinnig boek gewijd aan de plicht tot herinnering. Een van de originele aspecten van dit essay is de periode 1914-1945 te beschouwen als een uniek geheel, dat volgens de auteur één scharnierpunt in de geschiedenis vormt. Vanuit historisch oogpunt is dit geen noviteit; vanuit het oogpunt van de herdenking waarschijnlijk wel. Een andere is de poging om de menselijke, militaire, sociale, politieke en wetenschappelijke aspecten van deze jaren te integreren in een globale reflectie. Ten-

slotte is het een zeer persoonlijk boek, gebouwd op een leven van betrokkenheid en ontmoetingen. Het boek heeft geen academische pretenties. Het is een instrument voor reflectie, bedoeld voor het grote publiek, leraren of iedereen die betrokken is bij het geheugenwerk. Het laatste deel van het boek is een soort gereedschapskist met een reeks nuttige aanwijzingen (naslagwerken, plaatsen van herinnering, musea, romans, films, kunstwerken, enz.) voor iedereen die verder wil gaan, hetzij in een persoonlijke of educatieve benadering, met groepen jongeren of ouderen. Doorheen de bladzijden herinnert

Jean-Pierre Schellekens ons eraan dat de herinneringsplicht geen holle uitdrukking is, zonder betekenis, een vage morele verplichting. Hij maakt het een belangrijke, zo niet centrale handeling van onze samenlevingen. Het in herinnering brengen van de offers die miljoenen vrouwen en mannen in de vier windstreken van de planeet hebben gebracht, zodat wij vandaag vrij kunnen leven, is niet alleen een kwestie van respect en dankbaarheid, maar ook van weten waar we vandaan komen. Het is ook een te gengif tegen onverschilligheid. Meer info en bestellen: souvenir.herdenking@gmail.com

Bringing voices alive and becoming one

PLACE BASED EN PROJECT BASED LEARNING OVER DE TWEEDE WERELDOORLOG

© Kazerne Dossin

Het Max Mannheimer Center en Euroclio lanceerden begin 2022 een oproep voor hun project *Who were the victims of the National Socialists?*. In totaal namen 5 teams uit 5 verschillende Europese landen deel. Voor België werd een team gevormd tussen Kazerne Dossin en het LAB gedreven onderwijs.

Het doel was om jongeren in staat te stellen een dieper inzicht te verwerven in hedendaagse vormen van discriminatie door onderzoek te verrichten naar de slachtoffers van de Nationaalsocialisten. Om hun onderzoeksvaardigheden aan te scherpen, hun betrokkenheid en hun weerbaarheid te verhogen, werd gewerkt volgens de principes van *Place Based Learning* en *Project Based Learning*. Al deze projecten werden verzameld in een toolbox die vanaf maart 2023 beschikbaar gesteld zal worden.

Place Based Learning haalt de leerlingen uit de klas en brengt hen in contact met de omgeving. Het is meer dan de klassieke schooluitstap gezien het een startpunt is om vanuit de opgedane kennis en ervaringen, onderzoek te verrichten. Het is een andere manier om aan de slag te gaan met leerstof waarbij de omgeving een rol speelt om een authentiek, zinvol en persoonlijk leertraject te creëren. Het laat hen toe om zelf te bepalen wat ze te weten willen komen en hoe ze het willen onderzoeken. En dit is afgestemd op de sterke punten, behoeftes en interesses van elke leerling.

Project Based Learning legt de nadruk op het samenwerken. Hierdoor wordt het onderzoeken en beantwoorden

van complexe onderzoeksvragen behapbaarder, gezien de krachten verenigd worden. Bovendien krijgen de leerlingen eigenaarschap over het proces en wordt o.a. innovatief en kritisch denken gestimuleerd. Het einddoel van deze werkmethode is het creëren van een connectie tussen de leerlingen en de omgeving waardoor leerlingen de wereld om hen heen beter waarderen en begrijpen. Om deze connectie te benadrukken, delen ze hun resultaten en/of presenteren ze dit voor een breed publiek. Als leerkracht neem je zowel in *Place based* als *Project based learning* de rol op van coach en niet zozeer van docent. Het laat je met andere woorden toe om de betrokkenheid van je leerlingen te verhogen en hen aan te zetten om ontdekkend te leren.

Het Belgische team is gestart met het ontdekken van het monument dat voor Kazerne Dossin staat, de treinwagon. Hierbij hebben de leerlingen de wagon bekeken zonder enige uitleg en hen werd de opdracht gegeven om te noteren:

? Wat wil je vragen aan dit monument?

? Heb je opmerkingen?

? Wat wil je veranderen indien dit kon/mocht?

Dit was het startpunt om te reflecteren: zich af te vragen waarom deze wagon hier stond, wat de link zou kunnen zijn met de omgeving, wat de geschiedenis van het monument is. Na de kick-off startten de leerlingen in groepjes met een onderzoeksvraag die vertrok vanuit de kennis over een

aantal mechanismen, zoals classificatie, discriminatie, ontmenselijking, polarisatie, vervolging, ... tijdens het beëindigen van de Nationaalsocialisten gedurende WO II en het persoonlijk verhaal van een slachtoffer. Hiervoor maakten ze gebruik van primaire bronnen die aangeleverd werden door het onderzoekscentrum van Kazerne Dossin. De informatie over het slachtoffer koppelden ze vervolgens aan de belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis van België en Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zo verkregen ze een globaal beeld van die tijdloze mechanismen en de historische context. Dankzij de analyse en het onderzoek van de diverse bronnen brachten ze de stemmen van elk slachtoffer terug tot leven via een projectwebsite.

Ze werden zelf ook een actieve stem door inzicht in het omstandersgedrag te krijgen tijdens een workshop 'Heel gewone helden'. Ze vertaalden dit naar concrete tips voor jongeren om een actieve omstaander te worden.

Getriggerd? Bekijk dan alvast de tutorial van onze leerlingen! Of ga zelf aan de slag met de toolbox die vanaf maart ter beschikking zal gesteld worden op andere andere de website van Kazerne Dossin en de Facebookpagina van LAB.

Meer info? Neem contact op met Ann-Katrien de Clippele of Isabelle Diependaele via:

ann-katrien.declippele@labonderwijs.be

isabelle.diependaele@kazernedossin.eu

VARIA

236-LAND(ES)CAPES FROM THE 20TH CONVOY

JOODS MUSEUM VAN BELGIË
20.01 - 14.08.2023

Deze tentoonstelling toont een artistieke kijk op een uitzonderlijke episode in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Op 19 april 1943 verliet het 20^e transport het doorgangskamp Mechelen om 1.631 Joden naar Auschwitz te deporteren. Dankzij verzetsacties, zowel binnenin als buiten de wagons, wisten 236 van deze gedeporteerden uit de trein te springen die hen naar de vernietiging leidde.

Fotograaf Jo Struyven grijpt terug naar deze unieke daad van rebellie in West-Europa tijdens het naziregime en toont ons de landschappen waarin dit weinig bekende verhaal zich afspeelde.

In dialoog met deze foto's roepen ook twee schilderijen van Luc Tuymans de vernietiging van de Joden en de Roma in Europa op.

'EEN GEDICHT SCHRIJVEN NA AUSCHWITZ IS BARBAARS'

Dat is de vaststelling van de Duitse filosoof Theodor W. Adorno uit 1949. Het is via twee perspectieven uit de beeldende kunst dat de tentoonstelling deze vraag naar de (on)mogelijkheid van kunst na de Shoah aan de orde stelt.

Bij deze tentoonstelling, georganiseerd in samenwerking met *Stichting Auschwitz*, wordt een catalogus uitgegeven (publicatie voorzien op 19 april 2023) en een educatieve ruimte ingericht met getuigenissen van ontsnapte vluchtelingen uit het 20^e transport.

Praktische informatie:

Joods Museum van België
Miniemenstraat 21 – 1000 Brussel
Open van 10 tot 18uur – Inkom 10 Euro

02 512 19 63
info@mjb-jmb.org
www.mjb-jmb.org

Bezoek met gids (gratis) in het Nederlands en het Frans (vanaf 15u)

VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS - STICHTING AUSCHWITZ
WOLSTRAAT 17/BUS 50 - 1000 BRUSSEL - TEL.: +32 (0)2 512 79 98

WWW.AUSCHWITZ.BE
INFO@AUSCHWITZ.BE

Eindredactie: Henri Goldberg
Hoofdredactie: Frédéric Crahay, Johan Puttemans
Redactiesecretaris: Georges Boschloos
Redactiecomité: Dirk Lagast, Jean Cardoen, Dimitri Roden, Fabian Van Samang, Anne-Sophie Van Vyve
Vertalingen naar het Nederlands: Rudy Trullemans
Graficus: Georges Boschloos

Met de steun van:

 **nationale
loterij**
MEER DAN SPELEN